

A MINDENTUDÓ HŐS

Krúdy Gyula: Az útitárs

„Nehezen körvonalazható lelkesültség”, „a csodálat és a meggyőzöttség hangja”, „a megragadottság lelkiállapotát hangsúlyozó hangnem” – ezekkel a fordulatokkal írja le kritikusan és némi távolságtartással, mégis meglehetősen pontosan Rákai Orsolya a Krúdyra vonatkozó másodlagos irodalom és egyáltalán a Krúdyval kapcsolatos tudós vagy nem tudós vélekedéseink máig legmeghatározóbb vonulatát. „Mintha a narráció olyan alakzata lenne [ennek az irodalomnak], amely egyként uralkodó a Szindbád-novellákban és a róluk szóló írásokban. A befogadó elveszíti nyelvét, jobban mondva önként lemond róla, s a mesét hallgató és abba tökéletesen belefeledkező gyermek attitűdjét veszi fel.” Márait idézi a kritikus, aki szerint Krúdy „bármiről írjon is, »mindig az igazat mondja, oly kísérteties tudással, tárgyismerettel, mintha valamilyen képtelen lexikon címszavait magyarázná. [...] Egy nő kacsát süt kedvesének: az élet egyszerűségéről és bonyolultságáról nem lehet többet mondani.«¹ Nem véletlen a – második mondatában kétségkívül kissé sutára sikerült – Márai-citátum. Krúdy-regényével, vonatkozó esszéivel és prólóbejegyzéseivel Márai valóban sokat tett

¹ Rákai Orsolya: „Gondolatok a diófalevelek illatáról, a nyelv őszi és édességéről és a költészet tündöklő szökökútjáról”, *Literatura*, 2002/3, 332–333.

azért, hogy szinte kultikus tisztelet övezze itthon Krúdy-Szindbádot, akivel kapcsolatban nemcsak azt hangsúlyozta, hogy íróként egyszerűen nem tudott hibázni, hogy harmincnyolc éves írói pályája alatt „soha, egyetlen hibát nem csinált”, hogy „soha nem volt »fáradt«, amit írt; kérlelhetetlen, kegyetlen erővel dolgozott, minden írásában minden szó a helyén van, jóízűen, tökéletesen, kifejezően, megmásíthatatlanul”,² hanem éppen igazságai és tudásai, sőt, valóságos mindentudása előtt emelte meg mindig újra a kalapját.³

A *Szindbád hazamegy*nek is egyik központi, vissza-visszatérő témája ez: „Mindent tudott Szindbád, mindennek ismerte értékét, s néha ő maga is csodálkozott, honnan tudja mindezt a tárgyakról és a természet tüneményeiről, a férfiakról és a nőkről, az állatokról és a démoni szellemekről, a babonákról és az élet köznapi, vajákos titkairól – miféle szimat, eszmélet, ösztön és az értelemnek milyen félig hunyt pillantású, kandi sugara oktatta Szindbádot a világ ismeretére?”⁴ „Szindbádnak az volt a dolga, hogy mindent megéljen, amit a Kárpátok bércei között akartak, cselekedtek és álmodtak az emberek, s ugyanakkor távol maradjon mindentől, amire az emberek feltették lelkük üdvösségét; úgy nézze azt, amit szeretett, mint a műértő a tájképet a tárlaton.”⁵ A Krúdy- vagy inkább Szindbád-jelenségben – úgy, ahogy az Krúdynál és Márai Krúdy-regényében megjelenik – nem a mindentudó narrátor tűnik fel, aki ismeri hősei legtitkosabb rezdüléseit is, hanem valamiféle, a szerzővel nagyon is azonosnak tetsző „mindentudó hős”, akivel a „lelkes” olvasó maga is hajlamos azonosulni, akinek „igazsága vitathatatlan és redu-

² Márai Sándor: *Írók, költők, irodalom*, Helikon, Budapest, 2003, 34.

³ Uo. 40–41.

⁴ Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*, Helikon, Budapest, 2006, 27.

⁵ Uo. 86.

kálthatatlan, akár a jó zené”,⁶ aki tehát mintha egy titkos és megfellebbezhetetlen tudás birtokosa volna, nemcsak arról a „másik Magyarországról”, „amely a térkép mögött élt”,⁷ amit csak Krúdy ismer és Krúdy tanúsít – a századfordulós Budapestnek szentelt könyvében John Lukács is úgy regél Krúdyról és a hozzá hasonló (közelebbről nem megnevezett) írókról, mint akik „sohasem érezték szükségét annak, hogy a »tudatalatti« völgyeiben kotrásszanak. Amit pedig ők nem tudtak férfiról és nőről, gyermekről és felnőttől, a lélek és az ész furcsaságairól, azt valószínűleg nem is volt érdemes tudni”⁸ –, hanem egyáltalán az emberről is, ami Krúdynál mindenekelőtt a férfinak a nővel, az élet „feminin” oldalával való szerelmes találkozást jelent. „Az író, kinek a legnemesebb érzésekre és a legfőbb igazságokra kell nevelni nemzetét, mindig csak a végső dolgokról beszélhet, az őszről vagy a becsületről, vagy az emberi végzetről, vagy a nőkről, akik, a maguk módján, néha fesletten, néha áhítatos tisztasággal, az élet értelmét őrzik karjaik között.”⁹

A kérdés az: pontosan miféle tudás tükröződik a nőkről Krúdy regényeiben és novelláiban? Hogy állunk tehát – a nőekkel, a nőkre vonatkozó Krúdy-igazságokkal? Igazságok-e egyáltalán Krúdynak, pontosabban az érett Krúdy férfigőseinek és férfielbeszélőinek a nőkre és a nőre, a nőire vonatkozó igazságai? Olyan igazságok-e, amelyek nem szorulnak kiegészítésre, korrekcióra vagy magyarázatra, hanem csak tovább kell mesélnünk őket generációról generációra mint közös tudásunkat, nemzeti kincsünket és valóságos ereklyénket? Nem inkább régimódi sztereotípiákkal találkozunk-e e tekintetben

⁶ Rákai Orsolya: „Gondolatok...”, i.m. 336.

⁷ *Szindbád hazamegy*, i.m. 82.

⁸ J. Lukács: *Budapest 1900. A város és kultúrája*, Európa, Budapest, 2018, 38.

⁹ Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*, i.m. 32.

– vagy e tekintetben is – műveiben? Ahogy Rákai Orsolya írja: „A nők jellemzése Krúdynál általában ilyen tipizáló-besoroló – vannak például bajszos nők, kancsal nők, szívarcú nők, csókszomjas nők, szerelemben belehaló nők, fehér lábú nők, cipőjük-harisnyakötőjük szalagjait gondosan csokorra kötő nők, Szindbádot állandóan váró nők, olyan nők, akiknek a nyakán egy-két hajfürt göndörödik, és sorolhatnánk, akár annak a bizonyos kínai enciklopédiának a címszavait.”¹⁰ Felismerheti-e magát ezekben a nőkben és ezekben a tudásokban és igazságokban egy XXI. századi nő? Hiszen, mint a női kritikus megállapítja, a Krúdyra jellemző tipizálás „felülírja a nők egyediségét”, „az egyes nők mindig szubtextusok” csak Szindbád életregényében. „Minél kevésbé bizonyul »egyedinek« az adott nő, minél simábban illeszkedik a lexikonba, annál sikeresebb a »valóságreferencia nyelvi vé változtatása« – amit olyan »megnyugtató közhelyek« fejeznek ki, mint »tudtam, hogy meg fogsz csinálni«, »tudtam, hogy el fogsz felejteni«, »a nők mindig hazudnak«, »a nők mindig szeretnek«, »a nők inkább jól viselik magukat, mint rosszul« – illetve így tovább, ahogyan például a Szindbád-történetek elé illesztett *Tájékoztatóban szerepel.* „A nők mindig többes számúak”, a férfilehes azonban, „szemben a nők hadával, látszólag egyedi: az újbóli találkozások történeteiben a nők nyíltan vagy burkoltan mindig »egyetlennek« vagy az »igazinak«, a »nagy ő«-nek szólítják-érik.” A nők mindig „némák, kizárólag Szindbád felől észleljük őket”.¹¹

Bár Rákai – különös módon – itt le is zárja vizsgálódását, és nem megy tovább a maga által kijelölt és épp csak megkezdett kritikai olvasat útján, kár lenne megtorpanni az olvasás és az elmélkedés e meglehetősen kényes pontján. Hiszen amiről szó van, és amin érdemes elgondol-

¹⁰ Rákai Orsolya: „Gondolatok a diófalevelek illatáról...”, i.m. 336.

¹¹ Uo. 337–338.

kodni, az nem pusztán a női lét és igazság sztereotípiákkal kifejezett, leegyszerűsítőnek és reduktívnek tűnő maszkulin olvasata mint tipikus „Krúdy-hangulat” – ami persze a férfi-elbeszélő és a férfi-olvasó önképét is markánsan kijelöli és meghatározza –, hanem egyáltalán a férfi elbeszélőnek a nőre függesztett, egyszerre rideg és álmodozó, ironikusan patetikus és ironikusan rezignált tekintete, amely a maga nemegyszer cinikusnak tűnő gesztusaiban, fel-feltörő kacagásában, fáradt legyintésében, végtelen unalmában és mindentudó vagy mindentudást mímelő, sommás és elmondhatatlanul keserű belátásaiban nem palástolt, többször hangoztatott és meglehetősen egyértelműen negatív ítéletet hoz nemcsak egy adott nőről, hanem a nőkről általában is. Nem éppen azzal a keserűségükkel tüntetnek vagy tűnnek-e ki Krúdy regényei és novellái, amellyel Krúdy a nők és az asszonyok ábrázolásában jeleskedett? Másképp megfogalmazva: nincs-e szó valamiféle, alig-alig palástolt nőgyűlöletről Krúdy világában? Nem a nők engesztelhetetlen megvetése és a női világ és élet kissé felsőbbrendű lenézése és elítélése ölt-e testet Krúdy mindentudó hőseiben?

Egy biztos: nem lehetnénk nagyon meglepve, ha ilyenmiről lenne szó Krúdynál, a századforduló és a századelő gondolatvilágától ugyanis – finoman szólva – nem állt távol a mizogin tudat és megközelítés. Nemcsak Strindberg drámáira, Schopenhauer sokat idézett eszme-futtatásaira, Nietzsche maró gúnyjal teli kiszólásaira, *A per* vagy *A kastély* lázas karkai vízióira, a fiatal Lukácsnak a Charles-Louis Philippe-esszéiben vagy *A tragédia metafizikájában* kifejtett, a tragikus csúcsegzisztencia lehetetlenségét hangsúlyozó, mindenestül immanens asszony-ideáljára vagy Freud nevezetes, többek között a „péniszirigységre” alapozott pszichoanalitikus elemzéseire gondolhatunk itt, hanem a korszakos zsenire és a korszak valóságos szimbólumára, Otto Weiningerre is, aki *Nem és jellem* című művében megalkotta (bizonyos szempontból per-

sze évszázados hagyományra építve), a nemek biológiáját, karakterológiáját és metafizikáját, azon hierarchikus rend szerint, amelyben a női nem egyértelműen másodlagos, alárendelt és lenézett pozíciót foglal el a férfiléttel szemben (emlékezetes jelenete Enyedi Ildikó *Az én XX. századom* című filmjének az a része, ahol egy nagy előadóteremben Weininger szenvedélyesen magyarázza nagyszámú, eleinte még izgatott, aztán egyre felháborodottabb női hallgatóságának, hogy a nő: nem létezik).

„Ha összességében az derül ki – írja Weininger a maga által antifeministának titulált könyve előszavában –, hogy a civilizáció kevés reményt fűzhet a nőhöz; ha a végeredmény a nőiség teljes leértékelése”, az destruktív hatású kijelentésnek tűnik ugyan, de egyáltalán nem rombolást jelent: „A könyv pozitív részei talán kevésbé látványosan vannak hangszerelve; de akinek jó a hallása, az tisztán fel fogja ismerni ezt a nagy egészben is.”¹² A nőből, mondja Weininger halálosan komolyan, akiből „hiányzik a logikai és az etikai jelenség, hiányzik annak alapja is, hogy benne a lelket feltételezzük.” „Az abszolút nőnek nincs Énje”, „a nő gondolkodása elsiklik és tovasuhan a dolgok között, éppen csak belekortyol legkülső felületükbe, amelyeket a férfi, aki »a lényeg mélyébe tekint«, gyakran figyelemre se méltat; kóstolgat és majszolgat, tapogatózik, és a nem megfelelőt ragadja meg.”¹³ Az ítélő funkció jellegzetesen nem-női, amit éppen az mutat, hogy „a nő az ítélest férfiasnak érzi, és ez (tercier) nemi jellemzőként vonzóan hat rá.”¹⁴ A nő nemcsak alogikus, hanem egyúttal amorális lény is, ami nem azt jelenti, hogy immoralis, hanem azt, hogy semmiféle viszonya nincs se az igazsághoz, se a

¹² O. Weininger: *Nem és jellem. Elvi tanulmány*, Kvintesszencia, Debrecen, 2010, 7.

¹³ Uo. 150–151.

¹⁴ Uo. 157.

jóságához: „mélységesen hazug volta”¹⁵ abból fakad, hogy nem tud hazudni; hazudni ugyanis csak az tud, aki valamiféle viszonyban van az igazsággal (vagyis a férfi).¹⁶ „Nem azt állítom tehát, hogy a nő gonosz és antimorális, hanem azt állítom, hogy gonosz egyáltalán nem is lehet, csak amorális: aljas.”¹⁷ „Aki nőekkel érintkezett valaha, tudja, hogy ama pillanatnyi kényszer alatt, hogy egy kérdésre válaszolniuk kell, a nők gyakran tetszőleges, hamis indokokat ötlenek ki kapásból arra vonatkozólag, hogy mit miért mondtak vagy cselekedtek.” „A hisztéria a nő szerves hazug voltának szerves válsága.”¹⁸

„A nemi tisztaság kizárólag férfiúi ideál”, folytatja elemzését Weininger, a nő ezzel szemben „testileg és lelkileg, egész lényében nem más, mint maga a szexualitás”, a női lét az az eleven és szüntelen vágy, hogy „bárki, bárhol, bármikor a lehető legtöbbször koitaljon”: innen, hogy a kerítőnősködés nem más, mint a nő lényege.¹⁹ „Nincs olyan férfi, aki boldog lenne. Boldogok csak a nők.” „Az ember vagy férfi, vagy nő aszerint, hogy az ember valaki vagy sem. [...] A nő tehát nincs.”²⁰ „Olyan férfiak nincsenek, akik a nőkről sokat gondolkoznak és mégis nagyra becsülik őket; a férfiak vagy megvetik a nőket, vagy a nőkről hosszan és mélyen soha nem gondoltak.”²¹ Amiből egyenesen következik a szerelem kifejezetten női világának elutasítása is: „Minden szerelem, amelyet az idea helyett egy partikuláris lény iránt érzünk, erkölcsi gyengeség.” „Közepes emberek csak nemesedhetnek a szerelem által, akinek azonban finomabb lelke van, az óvakodni fog attól, hogy a szerelem

¹⁵ Uo. 158.

¹⁶ Vö. Uo. 226.

¹⁷ Uo. 159.

¹⁸ Uo. 222. és 220.

¹⁹ Uo. 215–216.

²⁰ Uo. 234–235.

²¹ Uo. 194.

ámításának áldozatul essen.”²² „Az ember feltétlenül keres valamit a nő mögött, mert mindenre leginkább számít, mint arra, hogy ott nincs semmi.”²³

Weininger itt csak vázlatosan felidézett tézisei kapcsán három dolgot érdemes figyelembe venni. Egyfelől azt, hogy a szerző „nőn” és „férfin” nem biológiai adottságot, hanem ideáltípust ért, amikor tehát a nőt ítéli el, akkor a férfiben és a nőben egyaránt meglevő női ideáltípust ítéli el, nem pedig a konkrét nőt, és nagyon is lehetséges, hogy egy adott férfiban több női ideáltípus lakozik, mint egy nőben (pontosan erről van szó Weiningernél: a „légy, ami lennél, férfi” belátásról és parancsról), elmélete ennyiben éppenséggel nem írható le a „nőgyűlölet” leegyszerűsítő kategóriájával („A nőgyűlölet, írja feljegyzéseiben, semmi egyéb, mint saját, meg nem haladott szexualitásunk gyűlölete”);²⁴ másfelől azt, hogy – pozitív és negatív értelemben egyaránt – „őrült”, egyszerre halálosan komoly és végtelenül komikus, tragikus és parodisztikus könyve nem pusztán pamflet, érzelmi kirohanás vagy bosszúhadjárat, hanem – a szerző intenciója szerint – korának megfelelő, kora minden tudását felölelő és meg is haladó, tudományos, valósággal szaktudományos vizsgálódás és egyben hatalmas szellemi (vagyis „férfias”) tett, amely a nemi különbség leírásával arra a végső filozófiai kérdésre keresi a választ, hogy mi az ember és mi a férfi és a nő szerepe az életben és a világban; végül, de nem utolsó sorban pedig azt, hogy 1903-ban kiadott könyve a korszak egyik bestsellere és kultuszkönyve volt: 1919-ig tizenkilenc kiadása látott napvilágot,²⁵ számos nyelvre lefordították, magyar fordítása már 1913-ban

²² Uo. 202–204.

²³ Vö. O. Weininger: *Notesz. Levelek egy barátához*, Qadmon, Budapest, 2009, 70.

²⁴ Uo. 71.

²⁵ Uo. 9.

megjelent; elismerői és csodálói közé tartozott – többek között – Wittgenstein, Freud, Lukács, Strindberg, Cioran vagy Kafka. Ami lenyűgözött benne, írja róla például Cioran, az nem volt más, mint „a szédítő túlzás, a végtelen negáció, a józan ész elutasítása, a gyilkos hajthatatlanság, az abszolút álláspont keresése, az a mánia, hogy az érvelést elvigye addig a pontig, ahol már aláássa azt az építményt, amelynek maga is része.”²⁶

Nem tudom, Krúdy olvasta-e Weininger könyvét és ismerte és elismerte-e eszméit; ha ismerte őket, aligha ugyanazt látta meg benne, mint Cioran. Szindbád és más hősei magatartása és hozzáállása persze nemcsak azért emlékeztethet sok tekintetben Weininger nézeteire, mert Krúdy ismerte őket, hanem éppen azért, mert a weiningeri vízió valahogy benne volt a kor levegőjében; arról nem is beszélve, hogy a zsidó származású Weininger egyszerre és elválaszthatatlanul és nyíltan antifeminista és antiszemita nézetei nagyon is illettek abba a – Derrida szerint sok tekintetben „patriarchálisnak” és „fallocentrikusnak” nevezhető²⁷ – nyugati (görög-római és zsidó-keresztény) gondolkodási hagyományba, amely a nőben elsősorban mindig is problémát látott. Ahogy például a bibliai prédikátor mondja: „S úgy találtam, hogy a halálnál is keserűbb dolog az asszony, aki olyan, mint a hurok, a szíve háló, a karjai bilincsek. Ezer között találtam egy férfit jónak, de asszonyt az összes között sem találtam.” (Préd 7, 26–28). Vagy ahogy Héziodosznál olvassuk, aki a *Munkák és napokban* szintén egy asszonyhoz, Pandórához köti az emberiségre szakadt összes bajt, betegséget, gonoszságot és csalást: „Más, sokezernyi csapás kószál pusztítva közöttünk, bajjal telt

²⁶ E. Cioran: *Exercices d'admiration. Essais et portraits*, Gallimard, Párizs, 1986, 171.

²⁷ J. Derrida: „Az igazság postása”, *Testes könyv II*, Ictus, Szeged, 1997, 117. és folyt.

el a föld, vele telt el a tenger egészen, nappal törnek a kórságok ránk, s éjszaka törnek, mind hívás nélkül jön s bajt hoz az emberi nemre.” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) Arról a „bináris oppozíciókra” támaszkodó, „nyugati” gondolkodási hagyományról van itt szó, amely arra épül, hogy az ellentétpár egyik tagját, jelen esetben a férfit kijátsszák a másik, a nő ellenében: „metafizikai” értelemben – a „fallogocentrizmus” vagy „fallogocentrizmus” vádja éppen ezt mondja ki – a „nőgyűlölet” mint egy bevett gondolkodási stílus természetes velejárója nem más, mint a Nyugat mégoly problematikus, ám szinte elkerülhetetlennek és felszámolhatatlannak tűnő „sorsa”.

A nő mint probléma, a nőiség kérdése és maga a „nőgyűlölet” – ami persze csak másik oldala volt a nők iránti, erotikusan túlfűtött váagnak és csodálatnak, és ami éppoly szerves részét képezte a századforduló szecessziós szerelmi kultúrájának – mindenesetre, évszázadok hagyománya nyomán, valósággal divatos témának számított a korszak irodalmi, filozófiai, pszichoanalitikus elmékedéseiben. A kérdés az: mi a helyzet ebből a szempontból, a női sztereotípiák, a nőkkel kapcsolatos negatív ítéletek kapcsán Krúdyval és a Krúdy-szövegek világával? Miféle, akár korabeli és a korszakban nagyon is divatos és korszerű tudás ölt testet ezekben az írásokban? Képesek vagy hajlandóak vagyunk-e női vagy férfi olvasóként, összekacsintani a szerzővel és mindentudó hőisével ezen igazságok hallatán? Ebben a tekintetben is gyermeki áhítattal és lenyűgözve merülünk-e el varázslatos világában? A kérdés nem pusztán történeti-eszmetörténeti jellegű. Ha korunk, az újabb századelő vagy század-, sőt, ezredforduló valóban, mint önmagáról büszkén állítja, a korábban soha nem látott és mindenre kiterjedő tolerancia kora, amely nem tűri el a kisebbségek vagy inkább kisebbségbe szorított társadalmi és nemi csoportok és identitások megkérdőjelezését, megbélyegzését, lenézését vagy elítélését – ne feledjük: egyesek szerint egyenesen „a tolerancia dikta-

túrájában” (J. Ratzinger) élünk, vagyis a tolerancia olyan szintű és mérvű akaratában, amely már önmaga építi le és ássa alá önmagát –, akkor van-e még egyáltalán dolgunk a régmúlt csodált és varázslatos irodalmi szövegeivel, adott esetben Krúdy regényeivel, novelláival és kisregényeivel, amelyek esetleg egy számunkra már letűnt, idegen ideológiát sugallnak? Elfogadható, elviselhető, érthető vagy tolerálható-e ma még ez a fájdalmasan intoleránsnak tűnő vízió? S ha lerántjuk a fátylat e vízió ideológiai alapjáról, az nem sodorja-e magával előbb-utóbb az esztétikai forma iránti csodálatunkat is? Nem lenne-e ideje, mint Rákai Orsolya is utal rá, felnőnünk és kinőnünk ebből a gyermeki csodálatból? Mintha egy álomból ébrednénk – és mire felkelünk és mintegy észhez térünk, kénytelen-kelletlen megállapítjuk: a Krúdy-novellák és regények fölött immár végleg eljárt az idő.

Krúdy- vagy Szindbád-élményünknek persze éppen-séggel nem a nőgyűlölet az alfája és az ómegája; nem elsősorban negativitását, hanem inkább pozitivitását, nem a hierarchikus alárendelést vagy kirekesztést, hanem a végtelen mellérendelést szoktuk csodálni ebben a szöveg-univerzumban,²⁸ és ez a csodálat és lenyűgözöttség teszi

²⁸ Vö. pl. „Nincsenek végén-csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos?” (Kosztolányi Dezső); „Krúdy Gyula regényeiben [...] nincs reális értelemben, hagyományos módon szőtt »mese«, történet; számára a dolgok és az események nem annyira a maguk történeti valóságában léteznek, mint inkább abban a formában és hangulati értékkel, ahogyan a lélek belső síkján tükröződnek. [...] [amit Krúdynál látunk, az] a következetes szalú cselekmény elvesztése, az alkotó, jellemformáló, »erkölcsi« időnek a szubjektív, »esztétikai« idővel való felcserélése, tettek helyett hangulatok a regény gerinceként, s az egyéniség bizonyos föloldódása a lélek asszociatív végtelenségében” (Rónay György), „Az ezer buja szóvirág közepette voltaképpen nem történik semmi, a történésnek nemcsak régi, hanem nemesültebb, a lélek evolúcióját foglaló értelmében sem, vagy ha mégis felbukkanik a ko-

Krúdy mindenkori olvasóját mindig újra csodálkozóvá és lenyűgözötté. „Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel járt-kelt a világban, mikor a nők tavasszal és nyáron új ruháikat felvették” – olvassuk a *Tájékoztatóban* Szindbádról. A „százhet nő” közül, aki viszonszerette, „mindegyik hozott magával valami újat, alig megérthetőt és sohasem elfelejthetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt.” „Szenvedélyesen, rajongva, halántékban lüktető vérrel vette számon a nőket a városban – a hervatag szépeket, mielőtt elhervadnának; a nyílóban levő tearózsákat, akik gondtalan elbizakodottsággal, rózsaszínű füffel, jószagú nyakkal, párnás tenyérrel és keletiesen elkényeztetett tekintettel néztek el Szindbáduk feje fölött; a zárt bimbókat és mezei vadvirágokat, akik friss szájukból másoknak adták a forrásvíz gyanánt bugyborékoló kacajt, és a művésznőt, aki már sokat szeretett.”²⁹ Szindbád világának elsődleges összetevője nem a gyűlölet, hanem a felfedezés, a kaland, a kíváncsiság, az ábrándozás; nem az ítélkezés, hanem a leírás, a megértés, a tisztánlátás, a bölcs tudomásulvétel: mindentudása éppen ezt jelenti, a minden és a bármi elfogadásának és szeretettel teli megőrzésének képességét és hajlandóságát, a nőkkel, a szerelemmel kapcsolatban is.

Ahogy Márai írja: „A hajós tudta, hogy helyén kell maradni, megőrizni lelkében mindent, amit a nők emlékebe hagytak, a babonás tárgyakat, sértődött sietségükben otffejtett, nem teljesen tiszta fűzőket, elgörbült hajtűket, könnyes és szájpirosítótól zsírosan foltos keszkenőket, virágot, szalagot, levelet, melyre nagy betűkkel írták fel félelmetes hazugságaikat, rossz helyesírással fo-

molyabb nekilendülés, az mihamar visszalankad az álmok és elképzelések zilált valutájú irodalmába.” (Cholnoky László). Lásd *Az élet álom. In memoriam Krúdy Gyula*, Nap, Budapest, 2003, 48., 77., 81.

²⁹ A Szindbád-novellákat az arcanum.hu oldalon fellelhető szövegkiadásban idézem.

galmazott önvallomásaikat, kabalás szerelmi kegytárgyaikat, mindazt a vajákos szemetet, mellyel a nők az élet titokzatos ünnepélyének, a szerelemnek oltárán áldozni szerettek, és nyugodtan nézni őket, amint szertartásos módon, mintegy füstölővel járnak a szerelem nyomában.”³⁰ Nem véletlen azonban, hogy Krúdy-imitációjába, amely sok tekintetben hű képe a Krúdy-mellérendelésnek, Márai fontos disszonanciákat csempész, „vajákos szemétnék” nevezve a nők szerelmes kegytárgyait. Ráadásul Szindbád mindentudását egyfelől a „tudod, hogy nincs bocsánat” komor megállapításával („A hajós mindent tudott a város szobáinak titkairól, mindent megértett, és semmit nem bocsátott meg”), másfelől a közömbösség, a sajnálat és a megvetés kategóriáival veszi és írja körbe: „Máskülönben behunyta a szemét, s lélekben egy napkeleti bálvány közömbös pislogásával nézett utána a körtáncnak, melynek fordulóin a nők oly könnyedén váltották táncosaikat, mint nyári napokon a harisnyát. Írt, mert női arcokat látott, s hallotta a hangot, mellyel a nők elhazudták a szerelem ígét. Írt, mert ismerte az embereket, sajnálta és megvetette őket.”³¹

A Krúdy-szakirodalom vissza-visszatérő megállapítása a kontemplatív, mellérendelő írástechnika és világlátás hangsúlyozása, az az evidencia, hogy „a mesemondás maga fontosabb a mesénél: nem a sztori, hanem maga az emlékezés és folytatás az, ami hagyományozódik, illetve ami egységet, kapcsolatot teremt az emberek között”,³² hogy az írás tétje annyi csak: „örök életűvé tenni kevésbé önmagunkat, inkább a dolgok teljességét: megőrizni a látványt és befogadásának képességét”, amiből

³⁰ Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*, i.m. 86–87.

³¹ Uo.

³² Balassa Péter: „A kontempláció mint kaland. Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*”, *Átkelés. Mi tanulható az Újholdtól?*, Balassi, Budapest, 2009, 233.

egyenesen következik az a Balassánál máshol, például Ottlik kapcsán is mániákusan visszatérő tézis, hogy „az irodalom: rácsodálkozó titokfejtés, éppen a titok nem teljes kimondása (hallgatás és beszéd határa!) által”. Ezért válhat Krúdy – Márain keresztül – paradigmatickussá Balassának a posztmodern magyar prózairodalmat tárgyaló víziójában: „a próza mint költés jelenik meg, alanyi epikaként, de ez nem teszi lehetővé a Nagy Elbeszélést, a közös-nagy, oktrojált, legitimáló történetet, hanem előtérbe állítja a metatörténetet (a sztori helyett), illetve a valóságról mint látomásról való elmélkedést – az epikus kontemplációt”, vagyis „a türelem és az elfogadás életajánlatát”.³³ Kanonizálni Krúdyt – és Krúdy nyomán Márait –, úgy tűnik, éppen ennyiben és így lehetséges: tisztán formai szempontból, csöndjeire és hallgatásaira apellálva, jótékony módon megfelelkezve problematikus kijelentéseiről, ítéleteiről, „világképéről”.

Mégis, mint Márai fentebb idézett, a Krúdy-világot tökéletesen megidéző és imitáló szövegrészlete is világgossá teszi, itt nem vagy nem kizárólag rácsodálkozásról, „fesztelen kontemplációról”, „türelemről és elfogadásról” van szó, hanem ezek mellett, ezeken túl és ezeknél hangsúlyosabban egy nagyon határozott álláspont kijelöléséről, egy ítélet megfogalmazásáról, látéletről, amely, ha csak a női létformára gondolunk, összességében nem áll túlságosan messze a weiningeri képlettől, amelyben a nő a levésben, a pezsgésben feloldódó, megfoghatatlan, logikai és morális kategóriákkal nem igazán leírható, már-már másviláginak tűnő, valójában minden mozdulatában mélységesen e világi létezőként – pontosabban nem-létezőként – áll szemben az ölelésétől és hívásától szabadulni nem igazán tudó, de őt és általában a feminin létmódot összességében mégiscsak a legegyértelműbben elítélő, csodálva lenéző, náluk (és tisztán önmagában)

³³ Uo. 237–240.

otthonra és biztonságra sohasem lelő, de mégis erre hiába és végső soron ostobán, önnön (igazi) létét megtagadva vágyakozó férfiléttel. Krúdy – és nemcsak Márai Krúdyja, hanem Krúdy maga is, legjobb és legszebb, élete delén írt novelláiban, kisregényeiben és regényeiben – nemcsak kérdez, álmodik, felvázol, elsimít, csodálkozik, felold, hanem diagnózist állít fel, látteleket nyújt, következtéseket von le és válaszol; nemcsak elvárászol, hanem lát és láttat, felismertet és mintegy felébreszt és tanít is (ha hajlandóak vagyunk eltanulni igazságait). Kétségkívül fontos elem nála a mellérendelés, a hangulat, a lélek belső tája, a melankólia mint bűvölet, ígézet, elrédedés; ugyanakkor azonban mindezek mögött, a visszafogottság ellenére egy kérlelhetetlen megfigyelő arca és meglehetősen egyértelmű ítélete rajzolódik ki az életről, és azon belül is kitüntetetten a nőkről, a női életről is.

Gondoljunk például *Az útitárs* következő szövegére, amely nehezen hozható közös nevezőre a „kontempláció mint kaland” hipotézissel: „Az egész világ ilyen – gondoltam magamban olyan megvetéssel, amint csak egy férfi gondolkozhatik a nőkről. Amíg Eszténa helyet foglalt, eszembe jutottak mindazok a nők, akiket különböző alkalmakkor, elmúlt években láttam. Egyiktől se maradt egy víg, kedves emlékem – valami furcsa pacsulí szag vette őket körül, amelyet először gyermekkoromban éreztem az örömházban. Nők! Milyen kevesen vannak ők a múltak függőnyei mögött, akiknek még kezét csókolnék, ha újra találkoznék velük! Hiába nyújtogatnák hegyes nyelvüket, szennyes szájukat, légy nyomos lelküket, gyanús kezüket, mocsár pillantásukat. Nők! De jó volt elszakadni tőletek, vándorként tovalépegetni a vár alatt és a kiszabadult madár boldogságával énekelni.”³⁴ Madarak

³⁴ *Az útitárs*at a következő szövegkiadás alapján idézem: <https://mek.oszk.hu/00700/00763/00763.htm> Általános bemutatását lásd: Bori Imre: *Krúdy Gyula*, Forum, Újvidék, 1978, 150–157.

jutnak eszébe Pálfi Pálnak, a kisregény hősének az asszonyokról – és nem hattyúkhöz vagy galambokhoz hasonlítja őket... A gyorsan elcsábított asszonyról, Hartvignéről – aki „bűne” vezekléseként, hogy férjes asszonyként egy intésére odaadta magát neki, kerítőnőjévé lesz a kisvárosba tévedt csábítónak, és aki a kisregény végén azzal teszi fel a koronát bűne miatt saját magára kirótt büntetésére, hogy mielőtt kikíséri a vonathoz, újfent odaadja magát örökre távozó lovagjának – az jut eszébe, amikor a templom előtt összefut vele: „Mintha kancsalított volna a két szembogara, mintha kotkodácsolt volna a hangja, mint egy megriasztott baromfié.” Rienzi, az „előkelő dáma” is madárra emlékezteti: „kakadura”, Olga csirkére („De Olga oly vidor volt, mint egy csirke.”), ahogy a kisregény végén Hartvigné is („Úgy kapkodott a szavak után, mint a csirke az árpszemek után.”), Eszténa pedig gyöngytyúkra („Gyöngytyúk módjára rikoltott a leány, az én képzeletemben mégis fehér falú spanyol házak suhantak el, mintegy panorámában...”), ami felidézi a korábban, szintén a nők kapcsán említett baromfiudvar képét is: „Azt már korábban tudtam, hogy a nők a törölruhába, a hajnali nagymosásba, a padlás látogatásába és a dudvázás méla dalaiba a virágos vagy veteményes kertben olyan titkokat temetnek el, amelyekről sohasem beszélnek. Az ősanák is így csinálták. Ha nyugtalan volt a szívük, ha félték a magánytól, elmentek a baromfiudvarba, a gyöngytyúk vagy a páva rikoltását hallgatni.”

Nem túl hízelgő képek, hasonlatok, nem túl hízelgő és nem túl „türelmes és elfogadó” ítéletek, következtések és megállapítások: „A nők úgy törik fel a férfiakat, mint a mogyorót, és csemcsegetve fogyasztják reggeli kávéjukat, miután kedvesük halálhírét az újságban elolvasták.” Ha mindez nem volna elég, felidézhetjük még a jól ismert sztereotípiákat (lásd pl.: „A nő varr, vagy harisnyát foltoz – mindig ezt csinálják –, a regény pedig halad megállás nélkül, mint a füst”; „általában a

nők nem sokat törődnek a történelemmel”), és persze azon sztereotípiák lebontását, amelyekről Weininger is beszélt: a nő mint ártatlan, szemérmes, szűzies, tiszta lény; Krúdy hőse erről annyit mond: „nem nagy gondot okozott egy nő elcsábítása” vagy akár: „mint régi szitákon lát át rajtuk az ember”. Pálfi Pál csak azt a nőt nem csábítja el a kisvárosban, akit nem is akar elcsábítani; és miközben bárki az övé lesz és az övé lehet, egyetlen nő nem hagyja csupán hidegen: a tizenöt éves Eszténa, aki nem lesz az övé, de aki mindenáron, anyja tiltása ellenére is övé akar lenni és eljön hozzá, hogy az övé legyen, és akinek szavai, úgy tűnik, semmilyen vonatkozásban nincsenek a közönséges logika világával vagy akár a valósággal, amely körbeveszi. Hiszen éppen erről van szó, a költésről, az álomról, a hazugságról, ami, megint csak Weiningerhez hasonlóan nem járulékos, hanem nagyon is lényegi összetevője Krúdy nőalakjainak. „Az asszonyi álom, hazugság, a bűbáj, a kacérság színes lepkéje felé boldogan emeltük homlokunkat. Ide szállj, szép pillangó, a szememre, az eszemre, a lelkemre, az emlékezetemre... Jöjj, asszonyhazugság, drága tünemény, aranyat vérző napszállati felhő, kábult zeneszáma amorettes muzsikáló órának, sárga selyemfüggönyön átszűrődő hajnalcsillag sugára, boldogan epedett öngyilkos halál és virággal beültetett, női könnyel öntözött, regényes, magányos sírhalom az erdőszélen... Jöjj, élet-tudatlanság, vak boldogság és mélyen szunnyadó lelkiismeret.” – mondja egy másik, az *Aranykéz utcai szép napok*-ból ismert Krúdy-hős, Szerelmes Iván, mielőtt felsóhajt: – „Nemde, csodálatos, hogy élünk?”

Az ítélkezés, az ítélethozatal kétségkívül nem egyértelmű és nem homogén; ugyanabból a kétségbeejtő és kétségbevonhatatlan tényből, a nők könnyen kiismerhető közönyéből, aljasságából, folytonos hazugságából egyszerre következik Krúdynál a nők iránti nem múló csodálat és a nők lehető legteljesebb lenézése és elítélése. Egy

biztos: a fel-feltörő varázslat és hódolat – amelyre mint ifjúkori érzésre a Krúdy-hősök inkább csak nosztalgiával emlékeznek vissza – sem leplezheti és törölheti el azt a mélységes és immár érett fejjel átélt szájalmat, lenézést vagy elnézést, amellyel ezek a hősök fordulnak a nő, a nők, a női lét irányába. Krúdy kérdései költőiek: a kérdés feltevésének módjában, a probléma felvázolásában, úgy érezzük, eleve ott a válasz, amelyet nem túl nehéz dekódolnunk: „A nők, vidámságok; röpké élve amúgy is elhagyogatják az embert, mint a kopott ruhák. Lássuk, mi marad meg az embernek az életből, amikor bölcsnek, higgadtnak, szenvedélymentesnek véli magát. Gyere, szakállas férfiaság, barázdás homlok és csendesen andalgó szív: lássuk, hogy mi a tied, a részed a tulajdonod, midőn körül nézel méla elgondolkozással az országúton, amelynek felét már bejártad.”³⁵ Ahogy Majmunka mondja a *Szindbád álmában*, persze megint csak „női” álnokságból, éppen azért, hogy szerelmét visszacsábítsa magához a fiatal nők karjaiból: „Uram, Istenem, ha úgy ismernék a férfiak a nőket, ahogyan én ismerem őket. Soha többé nem volna az a bolond szerelem a világon. Tudd meg, fiam, hogy a nő a legutolsó teremtménye a természetnek. Pláne, amíg fiatal. De még ha megvénül, se tedd tűzbe érte a kezed. Mások megrontásán jár az esze, és szerelmeket sző szegény, ártatlan férfiak pusztulására.” Vagy ahogy *Az útitárs*ban olvassuk, immár férfivélekedésként: „Melankolikus napjaimon annyit sem érdekeltek a nők, mint az utcán futkározó ebek.”

És mégis: nem volna-e félreértés nőgyűlöletet emlegetni Krúdy, pontosabban a Krúdy-hősök kapcsán? Nem kell-e visszahelyezni a nő(k)re és a szerelemre vonatkozó kijelentéseket a kisregény (*Az útitárs*) és egyáltalán a Krúdy-novellák tágabb kontextusába? Nem mintha meg kellene védeni Krúdyt a „nőgyűlölet” vádjától; egyszerű-

³⁵ Vö. Krúdy Gyula: „Levél a szerkesztőnek”, *Az élet álom*, i.m. 84.

en meg kellene érteni vagy sejteni, hogy a maga teljességében miről is van itt szó.

Elsőre feltűnik, hogy az ítélet és az elítélés tárgya nem kizárólag „a nő”: az elutasítás gesztusa kiterjed az élet minden területére. Az iszonyat, amit ez a mindentudó hős megél, nem a nők életéből árad felé, hanem magából az életből: bármerre nézzen is. Miből élnek itt, nem anyagi értelemben, az emberek? – tűnődik Pálfi Pál. Hogyan van erejük nap mint nap felkelni és újrakezdeni a kilátástalan életet? „Az ablakokból itt-ott gyertyavilág szüremlett ki, mintha jeladás volna, hogy még nem halt meg mindenki a városban. De mit csinálhatnak itt az élők? Mi lehet itt benn az elcsendesedett házakban, hogy az emberek nem futnak ki sírva az utcákra, mintha akkor ébredtek volna tudtára annak, hogy nem érdemes élni?... Mi lehet az, ami az életet tartja az emberekben, hogy a magányos, bús téli estéket végigéljék, midőn az ablakokra ráfagy a hó, a sötétség a sírok setétje, az ágy hasonlít a koporsóhoz és csak fekszik az ember álomtalanul, fogát csikorgatva, mert egy téli álmát alvó légy pottyant a plafonról az orrára...? Mi lehet, ami kedvet ad a holnap céltalan megvárásához? Mi lesz holnap, szentmise, esküvő vagy halál, aminek a kedvéért érdemes végighánykódni a keserves hosszú téli éjszakát, amelyben oly ritkán üt a toronyóra?” Ha nem az emberi házakra tekint, hanem Isten házára, akkor is az életnek ugyanezt az alig elviselhető ürességét és iszonyatát pillantja meg: „Hát a szent oltárképek tán megvigasztaltak? Sehol sem találtam egy barátságos arcra, amely várt volna, amely megnyugtatót volna. Másvilágiasan hideg szemű arcok nézegettek alá a falakról, századok óta elfásult Krisztusok, a földi élet asszonypanaszaitól egykedvűvé váltott Máriák, reménytelen, üres tekintetű szemek vették el kedvemet végképpen a másvilágtól. E hűvös szentélyekben valóban nem lehet egyébért fohászolni, mint azért, hogy a hempergő, őszinte élet minél tovább tartson odakünn, az ajtón kívül. A másvilág,

amint itt ábrázoltatik, csak arról győzi meg a látogatót, hogy a szentté váltak tovább is viselik fájdalmaikat, a mártírok töviskoronájukat. Semmi sem változik, csak a sír lesz napról napra hidegebb s a kő súlyosabb.”

Joggal mondja Bori Imre *Az útitársról*, hogy „mintha Krúdy az élet és halál könyvét akarta volna megírni ebben a szerelmi elégiában”.³⁶ Az otthonokról és a templomokról is ugyanaz jut eszébe Pálfi Pálnak: a sír sötétje, a halál irtózata, de magára s magába tekintve se nagyon lát mást, mint rosszkedvet és halált: „Végül is nőtlen, szomorú ember voltam, amikor rám köszöntött a dércsípte időszak, a hervadó, hűvösödő nyár, a learatott mezők üres, messzire látó horizontja, elnémult esti országutak csendessége. Ismétlem, katasztrófától féltam, reggelenként sokáig gunnyasztottam, mintha nem volna érdemes többé felöltözködni, elüldögéltem vasuti sorompókon, üres tájképeket gondolattalanul bámulva, voltak kedvenc, elhagyott padjaim a ligetben, hol a lehullt faleveleket érzeletlenül nézegettem, rajtakaptam magam tudatlan sóhajtásokon, éjjel, hirtelen, a kialudottság érzésével felébredtem, holott alig félóra előtt feküdtem le, s nem jutott eszembe sem imádság, sem költemény, sem kedves emlék az életemből. Baj volt. A harapós rosszkedv és ingerlékenység, mint valami kezdődő betegség kerítette hatalmába a kedélyemet.” Mindenütt végtelen üresség: ebbe a keserű vízióba illeszkedik Pálfi Pál nőkről alkotott képe és ítélete, amelyet szinte felvidít és felüdít a „szentképarcú, házikenyér-illatú asszonyok paráznasága”. És valóban: a nők üressége, hazugsága, szemérmertlensége, költészete sajátos módon nem éppen kiszínezi-e a mindenható és mindenben eluralkodó ürességet?

Úgy tűnik, hogy bár Krúdy folyton-folyvást a nőkről beszél, ezek az írások egyáltalán nem a nők, netán a szerelem megvetéséről vagy éppen istenítéséről szólnak.

³⁶ Bori Imre: *Krúdy Gyula*, i.m. 153.

A szerelem, a nő Krúdynál végső soron, a látszat ellenére nem igazán számít: csak olyan, mint egy üvegdarab, amelyet a fény felé fordít, mert benne tükröződik mindaz, amit el akar lesni, meg akar tanulni, el tud mondani az életről. És az élet itt, ez a teljességgel női, vagyis teljességgel immanens élet, mert túlvilága legfőljebb az önmagáról szőtt álmodozások csodálatosan irreális viszonyrendszere, nem más, mint elviselhetetlenül szép kezdetek végeláthatatlan sora, kezdeteké, amelyekkel tulajdonképpen soha semmi nem kezdődik el, amelyekből – önmagukon kívül – semmi nem következik. Ez az, amit egy férfinak el kell tanulnia a nőktől: hogy nincs cél és nincs eredet, hogy csak kezdetek vannak, hogy semmi nincs ezen a világon, nők világán, ami végérvényes volna s lehetne; arra ott a szó: a varázslat, az ígéret, a csalás, a hazugság, a „regény”, amelyet férfiak és nők koldulnak egymástól hiába, és mindig újra mégis, örökre. „Nekem senkim sincs – mondja a *Rozina* című Szindbád-novella hősnője sírós hangon –, csak maga... Ha te is elhagynál, Szindbád, árva volnék. Beszélj hozzám szépen, gyöngéden. Mintha igazán szeretnél.” És Margit: „Szomorú vagyok, hogy az én fülemben már nem fog hazudni többé senki édes szavakat, amelyekről tudjuk, hogy annyit sem érnek, mint a panorámában a klárisok, de mégis meghallgatjuk őket. Kérem, uram, hazudjon nekem; mondja el azt, amit már más, tán sok unatkozó asszonynak elmondott.” (*Margit nem jött el*)

Nem a hazugság-e az életben az egyetlen túlvilág, kérdezi Krúdy, az egyetlen, ami, hiábavalóan, valami abszolúttal kecsegteti a szíveket? Nem a nőknek van-e igazuk, akik az életet választják, az elmúlást, és játszva és hazudva szeretni-varázsolni kezdenek, talán hogy feledtessék magukkal és szerelmükkel ezt az életet, jelek hosszú sorát, bűbájos, kiismerhetetlen játékát, amelyek semmilyen magukon túlmutató jelöltre, jelentésre vagy értelemre nem utalhatnak; még akkor is, ha tudják, előbb-utóbb

úgyis lehull a lepel a szerelem hazugságairól, és mindenki ott áll újra, mint mindig, egyedül? Csak természetes, hogy Margit, aki kisleánya szentképét adja zálogul, hogy biztosítsa Szindbádöt: eljön a másnapi találkozóra, soha nem érkezik meg – „Ott követtem el a számárságot, dűnnyögi magában a csalódott Szindbád, hogy szóhoz engedtem jutni, és ő hazudta, amit nekem kellett volna mondanom” –, mint ahogy az is, hogy miután megkapta Szindbádtól, amit kért, a szerelmet, a bókokat, Rozina maga úzi el hirtelen szeszélytől vezérelve, a házából a férfit: Szindbád „a ház előtt egy darabig várta, hogy szíve hölgye visszaszólítsa. A ház csendes volt. És Szindbád most már jogos szomorúsággal ballagott az állomás felé, hogy az éjszakai személyvonattal elutazzon.”

Nem ez beletörődéssé fajult elengedés és eltávolodás ül-e ki Krúdy férfialkjainak az arcára? Nem ez tetszik-e át életükön, halálvágyukon, nyugalomukon, távolságtartó bölcsességükön? A bölcs és jogos szomorúság, hogy az idő előbb-utóbb mindenükből kiforgatja őket, hogy valójában senki nem lehet végérvényesen az övék és senkié nem lehetnek? És férfit, férjjé válni talán nem más, mint – a nagyot álmodó szerelemmel szemben, amikor még, ifjú szívvel, „valamely természetfölötti, valamely csodálatos égi tüneményt véltünk a nőkben, a szentek hűségét és a vértanúk jóságát” – az ebből fakadó csendes rezignáció és letargia, ami egy idő után mosollyá és szeretetté szelídül az ajkakon? Búcsúzás, eltávolodás, megsejtése a kezdetről kezdetre haladó élet kijátszhatatlan törvényeinek és a magunkra maradás elkerülhetetlenségének, amit hiába takargatunk magunk elől fennkölt eszméinkre és nők örök szerelmet és hűséget ígérő hazug mondataira hivatkozva? Előbb talán átkozódní és ítélni, távolodni, szökni, menekülni kezdünk. Ahogy Szindbád mondja az *Albert új álláshoz jutban*: „Istenem, adjál nyugodt álmot, csöndes éjszakát. Engedd meg, hogy sohase halljam, mit locsognak a nők a fülemben.

Segíts, hogy elfelejtsem a hajuknak szagát, a szemüknek különös pillantását, a kezüknek az ízét, a szájuknak nyalakodó csókját. Istenem, aki bölcs vagy, tanácsold, hogy a nők mindig hazudnak. Igazat nem mondanak. Sohasem szeretnek... Istenem, vigyázz reám, hogy sohase kerüljek a nők kezébe!” Később azonban talán megértjük, mert meg kell értenünk azt is, hogy – mint a *Tájékoztató*ban olvassuk – „a szerelmes nők gazsága, midőn csak ökölbe lehet szorítani a kezét, megfenni a kést, a kardokat, felporozni a pisztolyt, vérrel áldozni, vérbeborult szemmel felébredni, és jajgatva, kezét, párnát harapdálva elaludni”, csak tükre valami másnak, amit talán érdemes ellesni, megtanulni tőlük: így tanítgatják az életre azokat, akik csak azt tudják, milyennek kellene lennie az életnek, és e szabályokhoz igazítanak, mindhiába, az élet tényeit.

Kronosz felfalja gyermekeit, egyiket a másik után: nem ez-e Krúdy férjhiőseinek alaptapasztalata? Minden csak kezdet, amivel soha semmi nem kezdődik el, ahogy a befejezéssel, a lezárással sem ér véget Krúdynál semmi – férjes asszonyok várják révetegen hajdani szerelmüket éveken, évtizedeken, egy életen át, Szindbád pedig még halála után, kísértetként is vissza-visszatér, hogy újra láthassa, akiket szeretett egykor –; mintha az erről való tudást a nők, Krúdy nőalakjai, megfejthetetlen öntudatlanságukban, az élet királynőiként, a sejtjeikben hordoznák, mintha nőiségük annál árnyaltabb, gazdagabb, vonzóbb és kiábrándítóbb volna, minél szenvedélyesebben élik át s adják tovább e keserű leckét, és mintha a férfinak, akit szüntelenül újjászülnek, újra világra segítenek, azért kellene a szerelem és a fáradság, hogy egyáltalán megsejtse, mi is az élet, az oktalan, a céltalan, a forró élet itt. Ami persze azt is jelenti: a nők, egészen függetlenül attól, hogy mit gondolnak róluk, hogy miként ítélkeznek felőlük, egyedüli és legfontosabb tanítói Krúdy hőseinek; akik még azután sem végeztek a leckével, ha már teljesen átlátnak rajtuk, ha már eltanulták tőlük az életet:

mert akkor még mindig ott a halál, amit szintén tőlük kell eltanulniuk. Nem erről vall-e Pálfi Pál, *Az útitárs* hőse a tizenöt éves Eszténa kapcsán, aki eljön hozzá, hogy az övé legyen, mondván: „Mielőtt Krisztus menyasszonya lennék, földi ember kedvese akarok lenni”, és aki végül nem apácaként lesz Krisztus menyasszonya, hanem mint a kisregény végén kiderül, úgy, hogy Pálfi Pál iránti szerelme miatt megöli magát?

Mindent megtanult már ez a férfi, amit az élettől és az életről megtanulhatott, de a legnagyobb tanítótól, a haláltól még nem tudta vagy nem akarta eltanulni a leckét, ódzkodott tőle vagy nem volt hozzáférése. Eszténa szerelme a halál iskolája lesz vagy lenne számára; és ha korábban felülről nézett a nőkre, egyszerre csodálva és lenézve ócska életüket, paráznaságukat, odaadásukat, csalásaikat, hazugságaikat, most fordul a kocka, és ő fogja lesni a lány szavait. „Mennyi mindent tudott Eszténa a babonákról, a jó és rossz szerencséről, a betegségről s a halálról!” Hiszen Eszténa, mint megtudja, korábban „a Halál házában lakott” anyjával, „mert a Halál sohasem szólt hangosan, némán üldögélt az emeleten, s midőn lépéseit hallották eltávolodni a házból, akkor mindig meghalt valaki a városban.” És Eszténa leírja, milyen volt a Halál: „Egy kis köpcös, utasforma ember, aki nagyon csendesen, lehajtott fejjel ballag a házak fala mellett. Szurokszínű szeme tétován, szomorúan néz, a haja sima, mint a kutya szőre, egy piros zsebkendővel letakart kalitkát visz a kezében. Abban hordja el a lelkeket, mint a cinkéket!”

Csacskaságról beszél Szindbád, a fiatal lány csacskaságairól: „Megvallom, nagyon érdekelték Eszténa gyermekes álmai, mert igen mulatságosan tudta előadni csacskaságait. Néha úgy tűnt fel előttem, hogy ő maga mulat azon, hogy engem mulattat; míg máskor úgy elkomorodott az arca, mint a siralomházban.” Mégis megrendülten hallgatja szavait, mintha igehirdetésen volna.

Alogikusnak tűnik, amit mond, de szavaiban, akár az esztelenek és a bolondok beszédében, mintha valami végső igazság tűnne fel, amelyet álmaiból ismer. Temetői kriptákba jár vele, ott tenné először magáévá, amellet a koporsó mellett, ahová Eszténa vezet, és amelyre a saját neve van felvésve. „Eszténa lekuporodott az egyik koporsóra. Az ujjaival betűzte a kőbe vésett felírást. – Pálfi... Pálfi Pál... Mintha maga feküdne itt, uram.” Ezt tanulja meg a kis Eszténától: a halált, a halál irtózatát, oda vezet el őt Eszténa, saját jövőjéhez, saját halálához. Mintha már csak ezzel lenne innentől fogva dolga, erre tanítanak a nők: nem a nőekkel, hanem a feminin, a nőnemű halállal, akiről Eszténa regél, akihez Eszténa vezet el; mintha minden nőben mindig is ezt az Asszonyt kereste és gyűlölte volna, és mintha mindig tőle menekült volna, hozzá próbált volna meg hűtlen lenni.

Mintha ez lenne Pálfi Pál bölcs keserűségének igazi oka: a kezdetek végeláthatatlan sora mint egyedüli valóság, amely minden beteljesedést illúzióknak mutat, és amelyre éppenséggel a nők tanítják meg, épp azáltal, hogy a velük való találkozás mindig újra a meg- és kifosztottság tapasztalata lesz, és akik ily módon arra tanítják meg, ami legfontosabb leckéje volna: a végső megfosztottságra, saját halálára és egyáltalán a pusztulásra, amely éppoly kevésbé beteljesedés, mint egy földi szerelem. Ezt a kietlen tudást őrzik a nők, ez az a tudás, amit Pálfi Pál el akar és nem akar eltanulni tőlük. Ezért szökik vissza megérkezése estéjén, miután egyszer már magáévá tette, a lenézett Hartvignéhez egy „második áldozásra”: hogy tisztában legyen „élettel és halállal”. A Krúdy-hős „nőgyűlöletének” valódi tárgya egyrészt nem a női létezés, hanem egyáltalán a létezés maga, az időbeliség, végső soron a halál mindent maga alá temető iszonyú valósága; másrészt e „gyűlölet” nem merül ki a gyűlölet egynemű érzésében, hanem ellentétes valóságok természetes egységét hordozza magában, gyűlölet

mellett csodálatot, nem szűnő hálát, dühös vádaskodást, szomorú tisztánlátást, okos rezignációt és igaz szerelmet. Ami azt is jelenti: kategorizálhatatlansága nem csöndjeiből fakad, hanem egy olyan lét- és írástapasztalatból, amely mindezt együtt állítja, amelynek mindezt együtt és egy időben kell igaznak tartania.

Márai joggal írta Krúdy német fordításai kapcsán: „Az idegen nyelv perspektívájában kitetszik, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. Ahogyan ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – parodisztikusan beszélt. Ahogyan az író feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögjenek, író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon is, ahogy mondja... Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmesekeket mondanak: az író feltételezi, hogy az olvasó tudja, mindez csak paródiája a valóságnak. És ez a varázsos Krúdy írásaiban, magyarul. De az idegen olvasó mindezt valóságosnak, igazinak kell olvassa... és akkor visszajára fordul az egész.”³⁷ Valóban: tévedés volna szó szerint venni Krúdy végtelen keserűségét, fokozhatatlan boldogságát, burleszk történeteit, bolond példázatait. És mégis: elveszett ember az, aki nem veszi komolyan Krúdy tanítását, még akkor is, ha kegyetlen ironiája – amely néhány emlékezetes, hangsúlyozottan kivételes, álom- s anyaszerű, fokozhatatlan magányban, kitartó szeretetben élő asszony sorsán kívül (aki marad s marasztal, de aki Krúdynál nem annyira élni, mint inkább meghalni segít), lehetetlennek mutatja, hogy a realitás, az élet valósága más legyen – talán túlságosan is következetes. Megtanít a valóságra, a pusztulásra, és ezért oly hálásnak kell lennünk neki, mint nők be nem tartott ígéreteinek, hazudozásainak, önző és üres költeményeinek, amelye-

³⁷ Márai Sándor: *Napló 1958–1967*, Helikon, Budapest 1992, 295–296.

ken persze azért mindig újra megdöbbenünk. Remény – ha nem üres reménykedés csupán – nem csak a tisztánlátás fokozhatatlan keserűségéből születhet-e? És ha nincs remény, akkor Krúdy nyomán legalább megsejthető a titok, a kezdetről kezdetre haladó élet rettenetes titka, amelyet hiába hazudunk tele beteljesedésekkel, és amelyről – vagy akár rettenetes tanítóinkról – hiába hozunk ítéletet is: a saját halál, a pusztulás valósága felől nézve ítéleteink maguk is nevetségesek, parodisztikusak és még vélt vagy valós igazságukban is fölösleges és vállalhatatlan félreértések csupán, csakúgy, mint keserűségeink, szomorúságaink vagy rezignált elrévedéseink.

A második világháború alatt, 1940-ben kiadott Krúdy-regényében Márai arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a nőktől tanult, nőkön edzett, talán mindig aktuális férfikeserűség – valójában talán inkább: az egyszerre kietlen és kilátástalan valóság tudása, ellesése, megtanulása –, amelyről Krúdy beszél kisregényeiben és novelláiban, nemcsak a nyelviség, a nyelvbe zártság miatt marad elkerülhetetlenül titok az idegen olvasó szemében, amiatt, hogy egyszerre kell halálosan komolyan venni és hangosan „röhögni” rajta, hanem azért is, mert ez a csodálkozással teli szomorúság, ez a komikus és vigasztalhatatlanul bölcs tisztánlátás maga is hungarikum: a lélek olyan redőzete és rezdülése, amely csak magyar lélek és lélek között teremthet megértést és közösséget. „Csak Szindbád és a hozzá hasonlók tudták, hogy ez az ország szívében szomorú. Volt itt valami az emberek pillantásában, csendes beszédjükben, úri filozofálgatásukban, magános hajlamaikban, sértődöttségükben, amit halandó külföldi ember nem értett meg soha. A gáláns, hadaró és sugárzó értelmű francia, a jókedvű, bővérű és szertelen olasz, a faképű, lassú érzésű ángliusz, kinek idegei olyan vontatottan mozogtak, mint a mozgóképszínházban a lassított felvételek, a sunyin kíváncsi és verejtékes buzgalomban érzékelő német, a vakaródzva Istent kereső és megváltásról locsogó

muszka, a lengyel, aki, szegény, hivatásosan búsul és rikantgatott, mert hazájának az a sajátsága, hogy időnként elvész: egy sem értette a magyart. Volt itt valami, varázslat és fertőzés, idegbaj és áhítat, méltóság és nemesség, aminek bűvitalából elég volt néhány nemzedéken át kortyolni, s az idegenből idebevándorolt ember fattya egy napon már ezzel a bánattal szemében ébredt, s megtudta, hogy varázslat történt vele: ivott a titkos bánat nehéz vizéből, és magyar lett.” „Szindbád tudta, látta, hallgatta mindezt, s ezért írt, hogy elmondja e bánatot, e fojtott várakozást, e nemes sértődöttséget, jelt adjon ez óvatos és szívós ellenállásról, mellyel a magyar meg akarta védeni ez idegen és sajátságai ellen törő, hadakozó, irigy világban azt, ami örökségbe reá maradt s az övé.”³⁸ Krúdy iránti „lelkesültségünk”, mondja Márai, nem annyira a nők iránti csodálatból vagy a női világ és élet elutasításából, és talán még csak nem is véges létünk irtózatának megpillantásából, hanem a létezés jellegzetesen magyar tragédiájának és komédiájának felfedezéséből fakad: a „magyarnak lenni” reális, alig komolyan vehető, de mégsem csupán parodisztikus szomorúságából.

³⁸ Márai Sándor: *Szindbád hazamegy*, i.m. 90. és 93.